

В І Д Г У К

офіційного опонента доктора економічних наук,
професора Чаркіної Тетяни Юріївни
на дисертаційну роботу Торопової Дарії Дмитрівни
на тему: **«Організаційно-економічні аспекти забезпечення
комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України»**,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань
05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка»

Актуальність обраної теми дослідження

Сучасний туризм позиціонує себе як одна з галузей світової та національної економіки, що активно розвивається. Індустрія туризму фокусується на створенні вражень, які стають цінними та незабутніми моментами для туристів, що в підсумку сприяє розвитку інфраструктури та зміцненню репутації і зростанню доходів туристичних напрямків та регіонів. Туристичний бізнес створює робочі місця, несе істотне соціальне навантаження, бере участь у формуванні валового внутрішнього продукту, а також значно впливає на ряд суміжних галузей економіки: торгівлю, сільське господарство, промисловість, логістику, громадське харчування, науку, відіграючи при цьому ключову роль у залученні інвестицій у країни та регіони.

В Україні туристична індустрія, будучи досить перспективною галуззю, не в повній мірі використовує наявний потенціал розвитку, базисом якого є унікальне природне і культурне середовище, включаючи неповторні мальовничі природні ландшафти, пам'ятники археології, архітектури, мистецтва, етнографію та безліч інших туристичних ресурсів, здатних задовольнити будь-які запити туристів і привернути увагу іноземних гостей. Наразі туризм в Україні переживає дуже складні часи, оскільки до базових причин, що стримують розвиток підприємств туристичної індустрії, таких як нерозвинена туристична інфраструктура і відсутність грамотного маркетингу туристичних дестинацій, додалися проблеми, пов'язані з воєнними діями, які спричиняють руйнівний вплив на туристичну діяльність. Поряд з цим міжнародний досвід доводить, що під час війни підприємства туристичної індустрії можуть не тільки ефективно господарювати, але й формувати базис для відновлення туристичної галузі в післявоєнний період.

Врахування сучасних трендів та ключових факторів результативності господарювання у сфері туризму вказує, що вагома роль у забезпеченні успішної діяльності українських підприємств туристичної індустрії в майбутньому належить розвитку міжгалузевої співпраці й використанню комплементарних активів, які стимулюють формування нових моделей компетенцій і конкурентних переваг для побудови середовища активізації туристичної діяльності. Це підтверджує актуальність обраної теми дослідження, оскільки повоєнне відновлення і забезпечення ефективного

функціонування підприємств туристичної індустрії потребує розроблення нових підходів до організації туристичної діяльності на засадах використання переваг міжгалузевої співпраці та впровадження інструментів забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичного бізнесу.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота Торопової Дарії Дмитрівни відповідає науковим дослідженням Українського державного університету залізничного транспорту, зокрема наукові результати і висновки дисертаційного дослідження використано при виконанні ініціативної науково-дослідної роботи за темою «Організаційно-економічні засади розвитку підприємств туристичної індустрії України» (номер державної реєстрації № 0121U110460), де автором розкрито теоретичні положення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії та запропоновано концептуальний підхід щодо забезпечення їх комплементарного зростання.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій

Наукові положення, розроблені методичні підходи та рекомендації, що містяться у дисертації, є належно обґрунтованими. Проведене дослідження базується на ретельному та всебічному аналізі наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, а також на використанні загальнонаукових і спеціальних методів дослідження.

Отримані результати та положення базуються на теоретичному базисі сучасних концепцій забезпечення розвитку соціально-економічних систем, які були критично опрацьовані та використані у дослідженні. У роботі враховані як фундаментальні наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, так і новітні теоретичні пропозиції, які їм не суперечать, а розвивають та удосконалюють їх. Це підтверджується публікацією результатів у фахових виданнях України, які представлені у міжнародних наукометричних базах, а також у матеріалах міжнародних науково-практичних конференцій.

Аналіз наукових джерел та матеріалів конференцій, у яких опубліковані результати дослідження, дозволяє зробити висновок про обґрунтованість та достовірність проведених досліджень. Кількість та якість літературних джерел, використаних у дисертації, є достатньою.

Обґрунтованість результатів роботи підтверджується використанням сучасних методів дослідження – порівняльний аналіз і графічний метод, систематизація і класифікація, логіко-діалектичний, моделювання, абстрактно-логічний, структурно-функціональний, аналогії та конкретизації, морфологічний аналіз, експертний і розрахунково-аналітичний. Використані методи є доречними щодо мети та завдань досліджень. Отримані результати аналітичних та статистичних досліджень підтверджують критичне

опрацювання теоретичної літератури та статистичних даних у сфері туризму.

Структура дисертаційної роботи відповідає її меті і спрямована на вирішення поставлених завдань відповідно до логічного взаємозв'язку між ними. Кількість поставлених завдань є відповідною для досягнення мети дослідження. Кожне розв'язане завдання має науковий результат.

У дисертаційній роботі здійснено вдालу спробу розробити авторський підхід до формування організаційно-економічного забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України. Усі отримані та викладені у дисертації результати базуються на розвинутих теоретичних положеннях, що враховані у розробленому теоретико-методичному забезпеченні та практичних рекомендаціях. У сукупності вони є логічно обґрунтованими, достовірними та представляють науковий інтерес щодо формування і реалізації теоретико-методологічних і методичних положень у сфері забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії на основі поглиблення співпраці і формування стійких комунікацій між суб'єктами ринку туристичних послуг.

Дисертаційна робота Торопової Дарії Дмитрівни є інноваційним дослідженням, яке на високому науковому рівні спрямоване на вивчення проблем забезпечення розвитку підприємств туристичної індустрії, звертаючи увагу на першочерговість вирішення завдань, пов'язаних з активізацією і підвищенням ефективності їх міжгалузевої співпраці.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Тему дослідження розглянуто всебічно та докладно. Логічна структура роботи визначається її метою та поставленими завданнями. Основні наукові результати дослідження отримані автором особисто і характеризуються науковою новизною, важливими пунктами якої є такі:

- удосконалено категоріальний апарат процесу забезпечення розвитку підприємств туристичної індустрії шляхом доповнення його поняттям «комплементарний розвиток підприємств туристичної індустрії», що представляє собою процес якісної трансформації підприємств туристичного сектору, реалізованої за рахунок формування та використання комплементарного потенціалу суб'єктів господарювання і застосування його інструментарію у процесі підтримки партнерських комунікацій (с. 122-126);

- розроблено концепцію забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії (с. 142-149), яка ґрунтується на формуванні комплементарних активів і послідовно розкриває мету, напрями та завдання щодо генерування та реалізації потенціалу комплементарної співпраці, що сприятиме створенню умов для якісної трансформації підприємств туристичної індустрії на основі розвитку партнерства між учасниками ринку надання туристичних послуг;

- сформовано механізм реалізації потенціалу комплементарної співпраці підприємств туристичної індустрії, який розкриває суб'єктів та зміст

комплементарних зв'язків бізнес-процесів надання послуг екологічного, цифрового та автентичного туризму (с. 175-182). Впровадження даного механізму сприятиме адаптації напрямів та інструментів розвитку підприємств туристичної індустрії відповідно до зміни цінностей туристів і моделей споживання туристичних послуг;

- удосконалено організаційний підхід до трансформації інституційної інфраструктури комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії, який доповнено пропозиціями щодо розбудови системи компетентісно-координаційних центрів (с. 201-210), діяльність яких дозволить сформувати сприятливе інституційне середовище підтримки комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії;

- розроблено положення щодо побудови системи забезпечення комплементарності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств туристичної індустрії, які розкривають особливості процесу формування та реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проєктів і зміст стратегій розвитку комплементарних зв'язків (адаптивної, довірчої, прогресивної) під час інноваційно-інвестиційної співпраці підприємств туристичної індустрії (с. 218-239). Дані пропозиції сприятимуть активізації інноваційно-інвестиційної діяльності та створенню конкурентних переваг суб'єктів комплементарної співпраці;

- удосконалено модель формування маркетингового інформаційного середовища підприємств туристичної індустрії на основі впровадження таких процесів, як створення спільних маркетингових омніканальних сервісів дослідження туристичного ринку, забезпечення взаємодії бізнес-партнерів і маркетингового управління реалізацією спільних проєктів розвитку підприємств туристичної індустрії (с. 244-257). Запропонована модель сприятиме створенню ефективних комунікацій у процесі реалізації проєктів комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії;

- систематизовано проблеми розвитку підприємств туристичної індустрії України опосередкованого і прямого впливу і за такими їх групами, як інституційні, економічні, інфраструктурні, екологічні, соціальні, маркетингово-інформаційні та безпекові (с. 76-80). Врахування даної пропозиції стало підґрунтям для визначення інструментів забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної галузі України;

- класифіковано за змістовною ознакою різновиди чинників мотиваторів і бар'єрів забезпечення міжгалузевої співпраці суб'єктів господарювання у сфері туризму (с. 100-103), що сприяє підвищенню обґрунтованості рішень щодо формування міжгалузевих зв'язків у процесі створення і реалізації туристичних продуктів.

Теоретична цінність і практична значущість результатів дослідження

Теоретична цінність отриманих у роботі результатів полягає в тому, що вони демонструють положення щодо формування організаційно-економічного

забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України.

Практична значущість отриманих результатів дисертації полягає в розробленні методичних підходів і практичних рекомендацій для обґрунтування та реалізації напрямів розвитку підприємств туристичної індустрії України, а також формування комунікаційного середовища їх ефективної співпраці.

Прикладні результати дослідження та розроблені практичні рекомендації апробовано, зокрема пропозиції щодо трансформації інституційної інфраструктури комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії застосовуються в діяльності Харківської районної ради Харківської області (акт впровадження № 02-18/54 від 18 вересня 2023 р.), модель формування маркетингового інформаційного середовища підприємств туристичної індустрії використано в діяльності туристичного агентства «Fiesta Travel» (акт про впровадження № 17/11 від 15 листопада 2023 р.).

Теоретичні та практичні розробки, запропоновані в дисертації, використовуються в навчальному процесі Українського державного університету залізничного транспорту при викладанні дисциплін «Організація туристичної діяльності», «Організація маркетингової діяльності в туризмі», «Інноваційний розвиток підприємств», «Економіка і організація інноваційної діяльності», «Управління бізнес-процесами», «Міжнародна економіка», «Інвестування», «Управління проектами» і при виконанні кваліфікаційних робіт, що підтверджується актом впровадження від 18 грудня 2023 р.

Наведені у роботі наукові положення, висновки та рекомендації повністю обґрунтовані, базуються на фактичних даних, які представлені у роботі в табличному та графічному вигляді, та є логічним завершенням проведеного дослідження, оскільки підтверджуються довідками про впровадження результатів досліджень та апробацією результатів на міжнародних та всеукраїнських конференціях. Інтерпретацію отриманих результатів проведено з використанням сучасних методів обробки інформації.

Повнота викладення основних результатів в опублікованих працях

Всі наукові результати, положення наукової новизни опубліковані у достатній мірі. Основні положення та результати дисертаційної роботи відображено у 21 науковій праці. Серед них – 2 колективні монографії, 6 статей у наукових фахових виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, 1 стаття у наукових періодичних виданнях інших держав; 12 тез доповідей на науково-практичних конференціях. Про достатню апробацію свідчить суттєва кількість тез науково-практичних конференцій. Загальний обсяг опублікованих праць за темою дисертації становить 5,6 ум.-друк. арк., особисто автору належить 4,7 ум.-друк. арк. Опубліковані праці здобувача мають високий науковий рівень, в них всебічно описано головні наукові здобутки, які представлено в трьох розділах дисертації. У роботах, які опубліковано у співавторстві, особистий вклад автора відображає зараховані за

темою дисертації результати досліджень та не викликає сумнівів. У публікаціях дотримано принципи академічної доброчесності.

У процесі оприлюднення наукових результатів було дотримано вимоги пунктів 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ №44 від 12.01.2022 р. Це підтверджує достатність публікацій.

Структура та зміст дисертаційної роботи

Дисертація має традиційну структуру: анотацію, зміст, вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки, до яких включено довідки про впровадження результатів. Загальний обсяг роботи становить 320 сторінок, у т. ч. основний текст займає 230 сторінок. Матеріали дисертації проілюстровано 77 рисунками, 15 таблицями та містять 5 додатків. Список використаних джерел налічує 376 найменувань.

За своїм змістом дисертаційна робота здобувачки Торопової Д. Д. повністю відповідає Стандарту вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня за спеціальністю 051 «Економіка» та напрямам досліджень відповідно до освітньо-наукової програми «Економіка підприємства».

Логіка дисертаційного дослідження підпорядкована поставленій меті та завданням, визначає структуру роботи. Структура дисертаційної роботи узгоджується з назвою, метою та завданнями дослідження.

У першому розділі **«Світова практика і перспективи розвитку підприємств туристичної галузі України»** здійснено аналіз закономірностей і трендів розвитку світової індустрії туризму (с. 29-48) і встановлено, що відбувається зростання загроз у туристичній сфері. Розкрито імперативи розвитку підприємств туристичної індустрії (с. 49-52) та охарактеризовано їх вплив на процеси економічного зростання туристичної галузі (с. 53-56). Проведено діагностику середовища функціонування туристичної галузі України (с. 56-75), яка засвідчила тенденції наростання кризових явищ на вітчизняних туристичних підприємствах. Систематизовано проблеми розвитку підприємств туристичної індустрії країни за типом впливу (опосередкований і прямий), в межах останньої групи виділено такі підвиди, як інституційні, економічні, інфраструктурні, екологічні, соціальні, маркетингово-інформаційні та безпекові проблеми (с. 76-80). Встановлені недоліки дозволили ідентифікувати напрями і прогресивні інструменти забезпечення розвитку підприємств туристичної галузі України в умовах поствоєнного відновлення. Розкрито чинники розвитку туристичних підприємств (с. 81-83) та констатовано трансформацію індустрії туризму в диверсифікований міжгалузевий і багатофункціональний комплекс (с. 84-99). Для вирішення завдань поглиблення міжгалузевих зв'язків класифіковано за змістовною ознакою різновиди чинників мотиваторів і бар'єрів забезпечення міжгалузевої

співпраці суб'єктів господарювання у сфері туризму (с. 100-103).

У другому розділі **«Концептуальні аспекти забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України»** досліджено еволюцію концепцій розвитку соціально-економічних систем (с. 106-114) і встановлено доцільність доповнення їх переліку теорією комплементарності. З'ясовано сутність категорії комплементарність, встановлено її характерні риси та ключові види (с. 115-126), що стало підґрунтям для розроблення авторського трактування поняття «комплементарний розвиток підприємств туристичної індустрії» (с. 125). З метою розкриття проблем використання потенціалу розвитку туристичного бізнесу (с. 126-133) проведено оцінювання рівня розвитку туристичної сфери (с. 134-141) і встановлено, що наразі неналежним чином використовується потенціал співпраці суб'єктів туристичного сектору і неузгодженими є цілі їх діяльності (с. 142). Розроблено концепцію забезпечення комплементарного розвитку (с. 143-149), проведено дослідження ринку туристичних послуг, що дозволило ідентифікувати трансформацію цінностей, поведінки туристів і моделей споживання туристичних послуг (с. 150-176) та на цій основі сформулювати механізм реалізації потенціалу комплементарної співпраці підприємств туристичної індустрії (с. 177-182).

У третьому розділі **«Організаційно-економічні інструменти забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України»** з'ясовано сутність інституційної інфраструктури і виявлено основні недоліки інституційного забезпечення розвитку туризму в Україні (с. 201-202) та, зважаючи на перспективи вирішення завдань з відновлення туристичного сектору, запропоновано створення системи компетентнісно-координаційних центрів комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії. Встановлено цільові орієнтири, принципи функціонування компетентнісно-координаційних центрів, розкрито їх ключові функції і напрями діяльності (с. 203-210). Акцентуючи увагу на ключовій ролі інноваційно-інвестиційної діяльності в забезпеченні комплементарного розвитку туристичних підприємств (с. 211-218) удосконалено процес формування та реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проектів і стратегії розвитку комплементарних зв'язків (адаптивної, довірчої, прогресивної) (с. 219-239). Аргументовано доцільність активізації співпраці між основними суб'єктами ланцюга створення вартості у туристичній галузі на засадах покращення комунікації з клієнтами та партнерами (с. 240-242). Для реалізації цих пропозицій розроблено модель формування маркетингового інформаційного середовища, що передбачає створення спільних маркетингових омніканальних сервісів дослідження туристичного ринку, забезпечення взаємодії бізнес-партнерів і маркетингового управління реалізацією спільних проектів розвитку підприємств туристичної індустрії (с. 243-257).

Результати дисертаційної роботи викладені у 8 висновках, вони логічні, обґрунтовані і достовірні, є завершенням поставлених завдань дослідження.

Таким чином, аналіз дисертаційної роботи Торопової Д. Д. засвідчує, що

мета та поставлені завдання в ході виконання дослідження були виконані, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертаційна робота Торопової Д. Д. виконана державною мовою. Текст дисертації написано у науковому стилі, чітко, грамотно і виразно. Дисертаційна робота характеризується єдністю форми та змісту, відповідністю логіки та структури. Наукова новизна, висновки, пропозиції і рекомендації мають достатній рівень обґрунтованості, супроводжуються методичним і статистичним матеріалом.

Робота виконана в науковому стилі, її зміст викладено в чіткій логічній послідовності, структура дисертації відповідає завданням. Оформлення дисертації відповідає вимогам Наказу МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» від 12.01.2017 р. № 40 зі змінами від 31.05.2019 р.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

Наукові результати дисертації, які були описані, є важливими та відображають значний внесок у розвиток теорії та практики ефективного господарювання підприємств туристичної індустрії. Оцінюючи в цілому їх позитивно, визнаючи загальний науковий внесок та високий рівень розробки теоретичних положень, методичних підходів і практичних рекомендацій, а також обґрунтованість наукових висновків, пропозицій, і вагоме практичне значення, одержаних автором результатів, слід відзначити, що деякі аспекти викликають дискусію та потребують уваги:

1. Розкриваючи проблеми безпекового характеру на рисунку 1.22 «Проблеми розвитку підприємств туристичної індустрії України» (с. 77) було б доцільно більше уваги приділити питанням епідеміологічної небезпеки, оскільки, як показала практика, поширення пандемії коронавірусу спричинило суттєвий негативний вплив на функціонування підприємств туристичної галузі.

2. У дисертаційній роботі в пункті 1.3 «Чинники та умови розвитку підприємств туристичної індустрії України в контексті поглиблення їх міжгалузевого співробітництва» було б бажано більше уваги приділити процесам інтеграції в туристичній сфері, у тому числі розкрити тенденції інтеграційних процесів та їх переваги і недоліки, так як це дозволило б більш ґрунтовно підійти до визначення чинників поглиблення міжгалузевої співпраці.

3. При розкритті елементів теорії комплементарності (с. 121) автор звертає увагу на категорію «комплементарні активи», яку було б доцільно розглянути змістовніше. Це пояснюється тим, що комплементарні активи є складовими комплементарного потенціалу, механізм реалізації якого розробляється в дослідженні.

4. При оцінюванні рівня розвитку туристичної індустрії (с. 134-141)

недостатньо представлені показники, які характеризують фінансові результати функціонування підприємств туристичної індустрії, що не дозволяє в повній мірі оцінити ефективність реалізації їх наявного потенціалу розвитку.

5. Положення щодо компетентнісно-координаційних центрів комплементарного розвитку туристичної індустрії (с. 203-210) значно б виграли, якщо б автором було надано пропозиції стосовно подолання нині поширеного декларативного характеру діяльності туристичних інституцій.

6. Розкриваючи сфери фокусування національних інноваційно-інвестиційних стратегій (с. 220) доцільно було б звернути увагу на туристичні кластери, які виконують важливу роль у залученні інвестицій у туристичний та курортно-рекреаційний комплекс і його інфраструктуру.

У цілому викладені зауваження не зменшують теоретичного та практичного значення результатів дисертаційної роботи, до того ж окремі з них можуть бути враховані в подальшій роботі автора. Тому вважаю, що висловлені зауваження не є визначальними і не применшують науковий вклад та практичну значущість результатів та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Академічна доброчесність

Аналіз дисертаційної роботи Торопової Д. Д. довів, що в ній відсутні прояви академічного плагіату, фальсифікації та фабрикації, тобто порушень академічної доброчесності у дисертації не має, що підтверджено перевіркою програмними засобами в УкрДУЗТ.

Загальний висновок

Проведене вивчення та аналіз дисертаційної роботи Торопової Дарії Дмитрівни на тему «Організаційно-економічні аспекти забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка», дає змогу зробити висновок, що за своїм змістом, теоретичним рівнем і практичною значущістю, вона є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати у сфері забезпечення розвитку підприємств туристичної індустрії. Пропозиції пройшли необхідну апробацію на вітчизняних та міжнародних науково-практичних конференціях та відображені у наукових публікаціях здобувача у достатньому обсязі. В дисертації відсутні порушення академічної доброчесності. Структура та зміст дистанційної роботи в повній мірі розкриває тему наукового дослідження та відповідає спеціальності.

Дисертаційна робота здобувача ступеня доктора філософії Торопової Дарії Дмитрівни на тему «Організаційно-економічні аспекти забезпечення комплементарного розвитку підприємств туристичної індустрії України»

виконана на високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є завершеним науковим дослідженням, сукупність теоретичних та практичних результатів якого розв'язує наукове завдання, що має істотне значення для забезпечення розвитку туристичної індустрії. Дисертаційна робота за своєю актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в пп. 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р.

Викладені аргументи дозволяють дійти висновку, що Торопова Дарія Дмитрівна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка».

Офіційний опонент:

завідувач кафедри економіки та менеджменту Українського державного університету науки і технологій Міністерства освіти і науки України, доктор економічних наук, професор

